UDVIKLINGEN I DET OFFENTLIGES INDTÆGTER OG UDGIFTER I DANMARK SIDEN 1929

KURT HANSEN

1. Fra slutningen af tyverne og til i dag er det offentliges indtægter og udgifter på det nærmeste blevet tidoblet, og den andel af nationalindtægten, der passerer de offentlige kasser, er stort set fordoblet. Til belysning af, hvilke faktorer der har fremkaldt denne betydelige vækst i de offentlige udgifter, og af, hvilke veje der har været benyttet til finansieringen af de øgede udgifter er i det følgende givet en oversigt over hovedposterne på de offentlige budgetter i finansårene 1929–30, 1938–39 og 1954–55. Af disse tre år er det første og det sidste valgt, fordi de begge er karakteriseret ved en høj beskæftigelsesgrad, og fordi de ligger så relativt langt efter afslutningen af krigene, at krigs- og efterkrigstidens særlige forhold kun i ringe grad sætter sit præg på budgetterne. 1938–39 var i sammenligning med de to andre år kendetegnet ved en relativt høj arbejdsløshed, men er ikke desto mindre taget med i undersøgelsen, fordi udviklingen i de offentlige indtægter og udgifter i så mange andre henseender har formet sig forskelligt i årene før og efter krigsudbruddet.

2. Hovedresultaterne af undersøgelsen er anført i de to tabeller A og B (efter artiklen), som viser henholdsvis udgifterne og indtægterne i de tre udvalgte finansår opgjort på så vidt muligt ensartet måde. Forinden de oplysninger, som tabellerne giver om den finansielle udvikling, kommenteres, er det dog sikkert hensigtsmæssigt kort at omtale, hvordan man her har afgrænset og opgjort disse størrelser.

Opgørelsen omfatter naturligvis i første række staten og kommunerne, herunder også de talrige fonde o. lign., som findes i statsregnskabet; i denne forbindelse bør nævnes, at staten og den fælleskommunale udligningsfond her er betragtet som en enhed. Videre indgår i opgørelsen folkekirken, for så vidt angår de midler den modtager gennem kirkeskatten og fra statsbudgettet.

Udover regnskaberne fra disse offentlige organer er endvidere medtaget indtægter og udgifter vedrørende de organisationer, der administrerer størstedelen af den sociale »forsikring«: sygekasser, arbejdsløshedskasser, den lovpligtige ulykkesforsikring samt invalideforsikringsfonden og

arbejdsløshedsfonden (i det følgende for kortheds skyld betegnet som »kasserne«). Begrundelsen for at medtage disse poster er navnlig, at man kun derved får et fuldstændigt overblik over de finansielle konsekvenser af den sociale lovgivning. Reglerne for udbetalingerne fra disse organisationer er i meget vidt omfang fastsat af lovgivningsmagten, og en væsentlig del af deres udgifter – for tiden næsten halvdelen – dækkes af tilskud fra staten og kommunerne; i finansiel henseende har denne organisationsform således navnlig den betydning, at man ved at ændre forholdet mellem statstilskuddet og kontingenterne kan influere på skattebyrdens fordeling mellem forskellige befolkningsgrupper.

Vedrørende afgrænsningen af de indtægts- og udgiftsposter, der er taget med, skal navnlig fremhæves, at man ikke, som det ellers nu er sædvanligt, har begrænset sig til en oversigt over driftsindtægterne og drifts- og anlægsudgifterne, men også har medtaget statens udlånsvirksomhed og enkelte andre poster, som ellers sædvanligvis henføres til kapitalbudgettet. Da udbetalingerne af statens udlån ofte først finder sted nogen tid efter udførelsen af det pågældende byggearbejde, giver disse tal ikke noget pålideligt grundlag for vurderingen af den statsfinansierede byggevirksomheds omfang i det enkelte finansår. Når talen imidlertid, som her, er om udviklingen gennem et længere tidsrum, hvor denne unøjagtighed er af underordnet betydning, ville billedet af det offentliges virksomhed blive afgjort misvisende, hvis denne långivning ikke blev taget med i betragtning.

Som et andet, mere teknisk, punkt vedrørende opstillingen bør måske nævnes, at man har udeladt alle de beregnede renter og afskrivninger af anlægskapitaler, som findes i statens og kommunernes regnskaber. Formålet med disse poster er som bekendt at tilvejebringe en »rigtig« fordeling af omkostningerne på de forskellige virksomheder og administrationsgrene. Fastsættelsen af disse beløb er imidlertid ret vilkårlig, og som følge af prisstigningerne har de mistet meget af deres betydning; det forekommer derfor mest hensigtsmæssigt at se bort fra dem.

Om den nøjagtighed, hvormed en opgørelse som denne kan foretages, skal fremhæves, at den omstændighed, at opgørelsen er baseret på detaillerede regnskaber og regnskabsstatistik, medfører, at usikkerheden bliver relativt beskeden og i de fleste tilfælde hidrører fra inkonsistenser med hensyn til posteringstidspunkter o. lign. i de forskellige organers regnskaber. Det bør dog tilføjes, at kommuneregnskaberne fra 1929–30 er ret primitive kasseregnskaber, og at specielt forskelle i lovgivningen gør det vanskeligt at tilvejebringe sammenlignelige tal for de sociale udgifter før og efter socialreformen. Hertil kommer endelig, at regnskaberne for et enkelt år naturligvis ofte vil være påvirket af mere eller mindre tilfældige forhold; dette gælder ikke mindst omfanget og sammensætningen af den offentlige anlægs- og udlånsvirksomhed.

DET OFFENTLIGES UDGIFTER

3. De samlede offentlige udgifter er i den betragtede periode steget fra 775 mill. kr. i 1929–30 over 1.325 mill. kr. i 1938–39 til 6.855 mill. kr. i 1954–55 – med andre ord en stigning til det nidobbelte i løbet af 25 år. Det er klart, at den betydelige opgang i pris- og omkostningsniveauet har været stærkt medvirkende til væksten i udgifterne, og der er derfor et stærkt behov for at finde et mål for den »reelle« forøgelse i det offentliges udgifter. For så vidt angår de tilfælde, hvor de offentlige udgifter består i lønninger, køb af varer, byggeudgifter o. lign., giver en opgørelse af den »reelle« vækst ikke anledning til store principielle problemer, men de praktiske vanskeligheder ved at opgøre fordelingen af udgifterne over de forskellige arter af varer og tjenester og ved at tilvejebringe egnede oplysninger om priser og lønninger på specielt disse områder er uhyre store; som et enkelt eksempel kan nævnes spørgsmålet om at tilvejebringe egnede prisindeks for forsvarets indkøb af materiel.

Betragtes dernæst den del af udgifterne, hvor det offentlige ikke selv køber varer og tjenester, men i stedet gennem tilskud (herunder alle de sociale ydelser i pengeform) og udlån stiller midler til rådighed for private, bliver vanskelighederne ved at fastslå den »reelle« udgiftsstigning langt større. Vil man f. eks. opgøre den »reelle« stigning i aldersrenteudgifterne, må der til omregningen anvendes et pristal, der nogenlunde dækker aldersrentemodtagernes budget; sammensætningen af et sådant budget kendes imidlertid ikke, og enkelte oplysninger herom ville næppe heller være af stor værdi i betragtning af, at dette budget formentlig har et ganske andet udseende i dag end i 1929, idet der i den mellemliggende tid utvivlsomt er sket en væsentlig forbedring af denne befolkningsgruppes levestandard.

Alle disse vanskeligheder medfører, at man ikke kan komme til noget præcist mål for den »reelle« udgiftsstigning. For ikke desto mindre at få en antydning af størrelsesordenen kan man i stedet gå den vej at sammenligne stigningen i de offentlige udgifter med væksten i nationalproduktet[1]. Denne beregning giver til resultat, at udgifternes andel af nationalproduktet er vokset fra 13,5 pct. i 1929 til 25 pct. i 1954. Den reelle vækst i nationalproduktet fra 1929 til 1954 anslås til ca. 75 pct., og hvis man kan gå ud fra, at priserne på de varer og tjenester, som staten og modtagerne af statens tilskud køber, ikke har udviklet sig stærkt forskelligt fra priserne på alle andre varer og tjenester, skulle man således kunne regne med, at de offentlige udgifter i 1954/55 »reelt« var ca. tre gange større end i 1929–30. Beregningens resultat står og falder med rigtigheden af denne antagelse om en nogenlunde parallel prisbevægelse, som man

[1] Både her og i det følgende har man som sammenligningsgrundlag anvendt bruttonationalproduktet til kostpris (bruttofaktorindkomsten).

i realiteten har meget få muligheder for at verificere; de foreliggende oplysninger om pris- og lønudviklingen viser så stor spredning, at man ikke kan drage sikre konklusioner på dette grundlag.

Såfremt denne summariske beregning er nogenlunde korrekt, kan den årlige »reelle« stigning i de offentlige udgifter i perioden 1929 til 54 anslås til ca. 4,5 pct. I samme tidsrum er nationalproduktet øget med godt 2 pct. p. a. og befolkningen med knap 1 pct.

Sammenholdes disse tal med de tidligere anførte skøn over de offentlige udgifters andel af nationalproduktet, når man til, at opimod 40 pct. af væksten i nationalproduktet enten er blevet anvendt til en udvidelse af det offentliges egen virksomhed eller ved det offentliges formidling er blevet overført fra de oprindelige indkomstmodtagere til andre.

4. I sig selv er de foran anførte summariske tal lidet oplysende; en nøjere vurdering kan først foretages på basis af oplysninger om, på hvilke

Tabel 1. *De offentlige udgifter.*

	Udgifterne i			Udgifternes procentvise sammensætning			Stigning fra 29-30 til 54-55	
	29-30	38-39	54-55	29-30	38-39	54-55	29-30 = 1	i forhold til BFI[1])
	Mill. kr.			Procent			Indeks	
Aldersrente	60	111	665	8	8	10	11.1	2.3
Invaliderente m.v.	23	37	164	3	3	2	7.1	1.5
Sundhedsvæsen, sygeforsikring m.v.	81	136	598	11	10	9	7.4	1.5
Særforsorg	16	27	139	2	2	2	8.7	1.8
Børneforsorg	11	21	121	1	2	2	11.0	2.3
Arbejdsløshedsforsikring	23	104	245	3	8	4	10.6	2.2
Ulykkesforsikring	10	11	64	1	1	1	6.4	1.3
Andre sociale udgifter	47	102	209	6	8	3	4.4	0.9
I alt sociale udgifter	271	549	2.205	35	42	33	8.1	1.7
Undervisn. og kult. formål	113	146	668	15	11	10	5.9	1.2
Forsvar og civilforsvar	50	68	947	6	5	14	18.9	3.9
Rets- og politivæsen	31	46	215	4	3	3	6.9	1.4
Kirke	18	23	84	2	2	1	4.7	1.0
Øvrige driftsudgifter (excl. vejvæsen)	113	168	807	15	13	12	7.1	1.5
Vejvæsen m.v.	80	136	432	10	10	6	5.4	1.1
Civile nyanlæg (excl. vejv.)	78	125	712	10	9	10	9.1	1.9
Udlån og tilskud til nyanlæg	21	65	785	3	5	11	37.3	7.7
Samlede udgifter	775	1.326	6.855	100	100	100	8.8	1.8

[1]) Udgifternes andel af bruttofaktorindkomsten i 1929-30 = 1.

områder udgifterne er gået op, og hvilke forhold der har betinget stigningen. Til belysning heraf er i tabel 1 givet en oversigt over hovedposterne blandt de offentlige udgifter i de tre behandlede finansår.

Det ville ikke være forsvarligt at nå frem til skøn over den »reelle« udgiftsstigning på de enkelte områder på samme måde, som det overfor blev gjort for de samlede udgifters vedkommende, idet pris- og lønudviklingen næppe har haft samme forløb på alle områderne. For imidlertid at give en vis målestok for udgiftsstigningens størrelse, har man i tabellens sidste kolonne beregnet, hvorledes udgiftsstigningen forholder sig til den samtidige vækst i nationalproduktet.

De oplysninger, tabel 1 indeholder om væksten i udgifterne fra 1929–30 til 1954–55, viser, at den relative stigning har været af yderst forskellig størrelse på de enkelte områder, og at det ikke mindst er den både relativt og absolut meget store forøgelse på nogle få udgiftsområder, der har domineret udviklingen. Der er her navnlig grund til at fremdrage væksten i statens udlånsvirksomhed, i forsvarsudgifterne og i aldersrenten; udgifterne på disse tre områder udgjorde i 29–30 17 pct. af de samlede udgifter, men har tegnet sig for ca. 37 pct. af udgiftsstigningen i periodens løb.

Det vil endvidere ses, at udviklingen på de enkelte udgiftsområder i en række tilfælde har formet sig ret forskelligt i de to perioder, som undersøgelsen belyser. Dette gælder ikke mindst udgifterne til forsvaret og statens udlånsvirksomhed, hvor stigningen ganske overvejende har fundet sted i årene 1938 til 1954. En tilsvarende tendens genfindes i udgifterne til skolevæsenet, der er præget af, at antallet af børn i skolepligtig alder er gået betydeligt op i årene efter krigen, mens der i trediverne var en svag nedgang i elevtallet.

På den anden side har den relative vækst i de sociale udgifter (med undtagelse af aldersrenten) utvivlsomt været langt svagere i årene 1938 til 1954 end i trediverne; det samme gælder udgifterne til vej- og beskæftigelsesarbejder. Denne udvikling må i første række ses i forbindelse med den forskellige beskæftigelsessituation i de tre år, idet den store ledighed i 1938/39 medførte betydelige sociale udgifter og en øget offentlig anlægsvirksomhed. Derudover spiller det imidlertid også en rolle, at der i løbet af trediverne skete ret omfattende udvidelser og forhøjelser af de sociale ydelser.

På de øvrige i tabellen anførte udgiftsområder, herunder aldersrenten, synes der ikke at være udprægede forskelle i den reelle årlige stigning i de to perioder.

Usikkerheden i vurderingen af pris- og lønstigningens betydning gør det vanskeligt at bedømme den nøjagtige styrke af de her omtalte forskydninger, men stort set synes man at kunne konkludere, at den vekslende stigningstakt på de enkelte udgiftsområder ikke i større udstrækning har påvirket stigningstakten i de samlede offentlige udgifter, således at den »reelle«

årlige vækst i disse kan regnes at have været nogenlunde ens i de to perioder.

5. I det følgende skal knyttes nogle kommentarer til bevægelserne i de enkelte poster i tabel 1. Disse bemærkninger vedrører i hovedsagen kun stigningen fra 1929–30 til 54–55.

Det er her hensigtsmæssigt først at omtale *forsvarsudgifterne*, idet stigningen her i langt ringere grad end på andre områder har været beroende på den indre økonomiske og sociale udvikling, men i første række har været bestemt af den ændring i udenrigs- og militærpolitikken, som har fundet sted efter krigen. Forsvarsudgifterne, hvori er medregnet omkostningerne ved den militære anlægsvirksomhed, var i 1954/55 næsten tyve gange større end i 1929–30; hvor stor den »reelle« stigning har været, lader sig ikke bedømme med sikkerhed, derimod kan nævnes, at den andel af nationalproduktet, som er anvendt til militære formål, er øget fra knap 1 pct. i 1929–30 til 3,5 pct. i 1954–55.

Den meget betydelige stigning i udgifterne til *aldersrente* skyldes frem for alt, at antallet af rentemodtagere er mere end fordoblet fra 1929 til 1954, mens den samlede befolkning kun er øget med ca. 25 pct. Bag denne udvikling ligger som bekendt dels den relativt stærke vækst i antallet af gamle, dels en udvidelse af den kreds af gamle, der har fået adgang til aldersrente. Udgiftsforøgelsen er herudover påvirket af, at rentemodtagernes realindtægt efter alt at dømme er forøget relativt stærkere end for befolkningen i gennemsnit.

Umiddelbart forekommer det overraskende, når tabellen viser en noget lavere stigning i *invalideren*ten end i aldersrenten, idet stigningen i såvel antallet af rentemodtagere som satserne har været af nogenlunde samme størrelse på de to områder. Forklaringen på denne uoverensstemmelse må utvivlsomt søges i, at fradragsreglerne og forskelle i fordelingen efter bopæl og civilstand har bevirket, at den gennemsnitlige ydelse pr. rentemodtager ikke har udviklet sig parallelt med satserne.

Vedrørende udgifterne til *sundhedsvæsen, sygeforsikring o. lign.*, der i 1954–55 var 7,5 gange større end i 1929–30, er der navnlig grund til at hæfte sig ved den ret forskellige udvikling i underposterne. De samlede offentlige udgifter vedrørende hospitalsvæsenet o. lign. er således næsten nidoblet fra 1929 til 1954; denne stigning går væsentligt udover, hvad der kan forklares ved prisforhøjelser og væksten i befolkningen og afspejler, foruden en øget anvendelse af hospitalsbehandling, formentlig en forbedring af ydelsernes kvalitet. På den anden side har der været en relativt begrænset opgang i sygekassernes ydelser (lægehjælp, medicin, pengehjælp), der i 1954–55 kun var 5,5 gange større end i 1929, en udvikling der bl. a. må ses på baggrund af pengehjælpens aftagende betydning (sygekassernes udgifter til pengehjælp er i disse 25 år kun øget fra 8 til 11 mill. kr.)

Om de øvrige i tabellen opregnede sociale udgifter (undtagen ulykkesforsikringen) taget under eet er der først af alt grund til at fremhæve, at de siden 1929 gennemførte ændringer i sociallovgivningen bevirker, at tabellens tal ikke giver noget ganske korrekt indtryk af den virkelige bevægelse i udgifterne til de forskellige formål; før omlægningen af den sociale lovgivning i 1933 medgik således en ikke ringe del af de som fattighjælp (med eller uden fattighjælps virkninger) og fra hjælpekasserne udbetalte understøttelser til supplement af de lave ydelser på andre områder (således til arbejdsløse, enkebørn, gamle og invalider). Denne omlægning præger ikke mindst posten »*andre sociale udgifter*«, som fra 1929/30 til 1954/55 kun er øget fra 47 til 209 mill. kr. – den relativt laveste stigning for alle de anførte udgiftsområder; faktisk må yderligere tages hensyn til, at ca. en trediedel af udgifterne i 1954/55 anvendtes på sociale foranstaltninger, der ikke fandtes i 1929/30 (skolebespisning, husmoderafløsning, mælkehjælp, mødrehjælp, bistand til indkaldtes familier m. v.), og at der derudover, specielt inden for »særhjælpen«, iøvrigt er sket udvidelser og forhøjelser af det offentliges støtte. Stigningen i de »generelle« hjælpeydelser (kommune- og fattighjælp) har således været overordentlig ringe, men dette skyldes i høj grad den – fra et finansielt synspunkt formelle – omlægning fra »generelle« til »specielle« hjælpeydelser.

Selv om stigningen i forskellige sociale udgifter som følge heraf kan synes noget større, end den virkelig har været, er der dog ikke tvivl om, at der på de fleste områder har været en betydelig reel stigning. Dette gælder således *særforsorgen,* hvor navnlig de offentlige udgifter vedrørende åndssvage og vanføre m. v. er øget stærkt; udgifterne vedrørende sindssygevæsenet er derimod ikke vokset påfaldende. Inden for *børneforsorgen* er der ligeledes foregået en betydelig vækst i udgifterne, dels ved udbygningen af det forebyggende børneværn m. v., dels ved en udvidelse og forhøjelse af bistanden til enlige med børn.

Udgifterne ved hjælp til *arbejdsløse* er godt tidoblet fra 29–30 til 54–55, mens antallet af registrerede arbejdsløse kun er vokset med ca. 25 pct. Den kraftige stigning må som nævnt ses på baggrund af nedgangen i ydelserne fra fattigvæsenet og hjælpekasserne, men der er dog utvivlsomt sket en betydelig udvidelse af hjælpens reelle omfang, dels ved forhøjelse af satserne, dels ved en udstrækning af det tidsrum, i hvilket hjælpen ydes.

Undervisningsvæsenet er et af de områder, hvor væksten i udgifterne har været relativt beskeden, idet udgifterne i 1954–55 kun var seks gange større end i 1929–30; antallet af børn i statens og kommunernes skoler er dog kun vokset med ca. 30 pct., således at den »reelle« udgift pr. barn er vokset en del. Det viser sig da også, at antallet af lærere er øget langt stærkere end elevtallet; denne forskydning har dog kun gjort sig gældende i landkommunerne. Foruden denne vækst i omkostningerne ved skolevæ-

senet er der navnlig grund til at nævne de stærkt øgede udgifter ved ungdomsundervisningen og det offentlige biblioteksvæsen.

Omkostningerne ved *rets- og politivæsenet* var i 1954–55 ca. syv gange større end i 1929–30; reelt er udgifterne rimeligvis lidt mere end fordoblet; blandt de forhold, der udover befolkningens vækst kan have medvirket til stigningen, skal bl. a. peges på bysamfundenes øgede betydning og den voksende motorisering af trafikken.

Vedrørende statens og kommunernes *øvrige driftsudgifter* skal først omtales udviklingen på statens og bykommunernes pensionsregnskaber. Den fremgangsmåde, der anvendes ved konteringen af pensionsregnskabet, medfører nemlig, at den overvejende del af udgiften ved dyrtidsreguleringen af pensionerne fremkommer under denne post og ikke indgår i de enkelte forvaltningsområders og virksomheders udgifter. Hvor meget stigningen i pensionsudgifterne andrager, kan ikke opgøres nøjagtigt, men det må antages, at omkring 200 mill. kr. af de knap 700 mill. kr., som posten »øvrige driftsudgifter« er forøget med, skyldes dette forhold.

Endvidere bør nævnes, at der blandt »øvrige driftsudgifter« i 1954–55 indgår en række statsudgifter, som tidligere enten slet ikke fandtes eller var af ganske ubetydelig størrelse; de vigtigste af disse var bidragene til internationale organisationer og hjælpearbejde (herunder udgifter i Sydslesvig) med 25 mill. kr., driftsudgifterne vedrørende Grønland[1] med 31 mill. kr., tilskud af Marshall-midlerne til forskning m. v. med 17 mill. kr. og erstatninger til besættelsestidens ofre (9 mill. kr.).

Ses bort fra de øgede pensionsudgifter og de netop omtalte særlige udgifter, omfatter posten »øvrige driftsudgifter« bl. a. omkostningerne ved statens og kommunernes almindelige administration (herunder skatte- og toldvæsen), kommunernes udgifter til brandvæsen, renovation o. lign. samt endelig offentlige tilskud til forskellige spredte formål (foreninger, privatbaner o. lign.); taget under eet var disse udgifter fem gange større end i 1929.

De tre sidste poster i tabel 1 belyser udviklingen i de offentlige og offentligt støttede investeringer. Den første post, *vejudgifterne*, omfatter udgifter til vedligeholdelse og anlæg af veje og kloaker samt forskellige driftsudgifter (gadebelysning, snekastning). Stigningen i disse udgifter har været relativt meget lav, hvilket formentlig navnlig skyldes, at der i efterkrigsårene har været holdt ret stærkt igen på disse investeringer.

De *øvrige offentlige investeringer* (i dette tilfælde kun nyanlæg) er derimod vokset betydeligt, og udgifterne var i 1954–55 ca. ni gange større end i 1929–30. Det må dog her tages i betragtning, at de offentlige in-

[1] Da udgifterne vedrørende Grønland er opført på flere forskellige poster, skal det nævnes, at statens samlede udgift (drift, anlæg og udlån) hertil i 1954/55 beløb sig til ca. 75 mill. kr. I 1929/30 og 1938/39 var udgiften ubetydelig.

Tabel 2. *Civile nyanlæg.*

Mill. kr.	29-30	38-39	54-55
El-, gas- og vandværker	19	28	125
Statsbanerne	21	22	114
Postvæsenet	2	4	33
Skoler m.v.	7	15	182
Sygehuse	3	15	63
Boligbyggeri (incl. aldersrentebol.)	12	10	20
Grønland	1	–	39
Andre nyanlæg	13	31	136
I alt	78	125	712

vesteringer i 1954–55 havde et ekstraordinært stort omfang. Til belysning af udviklingen af investeringerne er i tabel 2 anført de vigtigste underposter for de tre finansår. Da investeringerne på de enkelte områder svinger en del fra år til år, giver tabellen ikke noget ganske sikkert grundlag for en bedømmelse af udviklingslinierne. Den meget betydelige vækst i skole- og sygehusbyggeriet må således ses på baggrund af, at dette byggeri i de fleste efterkrigsår havde været ret stærkt begrænset. Den kraftige vækst i postvæsenets nyanlæg (navnlig vedrørende telekommunikationer) og i anlægsvirksomheden på Grønland genfindes derimod også i de øvrige efterkrigsår.

Den sidste gruppe – *statens lån og tilskud til private nyanlæg* – er den post på de offentlige budgetter, der er steget stærkest i denne periode, fra 21 mill. kr. i 1929–30 til 785 mill. kr. i 1954–55. De vigtigste poster er specificeret i tabel 3; det gælder dog her ligesom for tabel 2, at tallene for det enkelte år kan være noget præget af tilfældigheder.

Tabel 3. *Udlån og tilskud til private nyanlæg m. v.*

Mill. kr.	29-30	38-39	54-55
Landbrug: Husmandsbrug	9	13	29
Arbejderboliger	–	–	17
Grundforbedring	1	5	12
Landvinding	–	–	11
Gældssanering	–	31	–
Iøvrigt	3	3	17
I alt	13	52	86
Industri og håndværk	2	–	19
Andre erhverv	2	1	42
Boligbyggeri	–	2	602
Ikke-erhvervsmæssige formål	4	10	36
Tilsammen	21	65	785

Det dominerende træk i udviklingen er naturligvis efterkrigsårenes omfattende statsstøtte til boligbyggeriets finansiering, som i 1954–55 medførte udbetalinger på 600 mill. kr. En anden fremtrædende tendens er udviklingen i statens bistand til finansiering af erhvervenes investeringer; i 1929–30 og iøvrigt gennem trediverne ydedes udover grundforbedringstilskud kun nogle få millioner kroner i lån til dette formål, mens man i 1954–55 var nået op på udbetalinger på 90 mill. kr. En del af denne udvidelse har sin rod i den under krigen gennemførte beskæftigelseslovgivning, der bl. a. har givet støtte til landvindingsarbejder og til bygning af mindre skibe. En anden medvirkende faktor har været udlånene af Marshall-midler, som i 1954–55 udgjorde 45 mill. kr.; en del af disse udlån synes i et vist omfang at blive videreført gennem almindelige statslån.

Inden for statens traditionelle udlånsområder har stotten til oprettelse af nye husmandsbrug reelt været aftagende, mens på den anden side udlån med socialt, kulturelt og undervisningsmæssigt formål er øget kraftigt. Blandt de nytilkomne udlån kan navnlig nævnes lån til opførelse af arbejderboliger på landet og apotekerfondens udlån.

6. I 1929–30 var statens og kommunernes udgifter nogenlunde lige store; den stærke vækst i de offentlige udgifter i de følgende 25 år har imidlertid været ledsaget af omfattende forskydninger i fordelingen af udgifterne mellem staten, kommunerne og kasserne, og i 1954–55 var statens udgifter næsten tre gange større end kommunernes; samtidig var kassernes finansielle betydning reduceret stærkt.

Nogle af de forhold, der har bidraget til denne forskydning, har allerede været omtalt foran; det gælder således den kraftige vækst i forsvarsudgifterne og udlånene, som udelukkende har belastet statens finanser. En anden faktor, der har bidraget til væksten i statsudgifterne, er imidlertid, at der på de områder, hvor der gennem refusions- eller tilskudsordninger foregår en deling af udgifterne mellem staten, kommunerne og kasserne, er sket en betydelig stigning i statens andel. Til belysning heraf er i tabel 4 givet en oversigt over fordelingen af de offentlige udgifter i de tre finansår; tabellen viser (ligesom tabel A, som den bygger på) den såkaldte »endelige« fordeling, d. v. s. at refusionerne er henført til de år, de egentlig vedrører, uanset på hvilket tidspunkt udbetalingen har fundet sted.

Det vil ses, at der på alle de områder, hvor der finder en deling af udgifterne sted – næsten alle sociale udgifter, skolevæsen, vejvæsen og kirke – er sket en betydelig vækst i statens (herunder udligningsfondens) andel og en tilsvarende reduktion i kommunernes og kassernes del; hertil kommer, at staten har overtaget alle udgifterne ved politiet, hvor der tidligere fandt en udgiftsdeling sted.

Tabel 4. *Endelig fordeling af de offentlige udgifter.*

Procent	Staten			Kommunerne			Kasserne		
	29–30	38–39	54–55	29–30	38–39	54–55	29–30	38–39	54–55
Aldersrente	58	69	72	42	31	28	–	–	–
Invaliderente m.v.	39	35	78	17	8	8	44	57	14
Sundhedsvæsen, sygeforsikring m.v.	26	35	51	36	28	22	38	37	27
Særforsorg	44	89	92	56	7	7	–	4	1
Børneforsorg	55	71	71	45	29	29	–	–	–
Arbejdsløshedsforsikring	26	42	49	22	13	10	52	45	41
Ulykkesforsikring	10	9	8	–	–	–	90	91	92
Andre sociale udgifter	8	35	42	92	65	58	–	–	–
I alt sociale udgifter	33	47	60	44	30	24	23	23	16
Undervisning, kult. formål	53	65	67	47	35	33	–	–	–
Forsvar og civilforsvar	100	97	100	–	3	–	–	–	–
Rets- og politivæsen	48	96	99	52	4	1	–	–	–
Kirke	17	17	30	83	83	70	–	–	–
Øvrige driftsudgifter (excl. vejvæsen)	63	66	65	37	34	35	–	–	–
Vejvæsen m.v.	45	52	54	55	48	46	–	–	–
Civile nyanlæg (excl. vejvæsen)	36	32	36	64	68	64	–	–	–
Udlån og tilskud til anlæg	100	100	100	–	–	–	–	–	–
Samlede udgifter	48	57	70	44	33	25	8	10	5

Tabellen giver kun et summarisk billede af de indtrufne forskydninger, fordi der i en række af posterne indgår udgifter, der ikke er genstand for refusion, og udgiftsområder med forskellig refusionsprocent. Med tilnærmelse kan man imidlertid på grundlag af disse tal beregne, at omkring halvdelen af væksten i statens andel af de samlede offentlige udgifter skyldes ændringer i de forskellige refusions- og tilskudsprocenter, mens den anden halvdel som nævnt hidrører fra den relativt kraftige vækst i de udgifter, der udelukkende bæres af staten. Til belysning af betydningen af denne forøgelse af statsrefusionerne kan nævnes, at statens udgifter i 1954–55 var ca. 20 pct. højere og kommunernes og kassernes udgifter begge ca. 25 pct. lavere, end tilfældet ville være, såfremt 1929-refusionsprocenterne blev lagt til grund.

Det fremgår videre af tabellen, at den omtalte vækst i statsrefusionens relative betydning i særlig grad har gjort sig gældende i trediverne. Faktisk synes man at kunne regne med, at hele forøgelsen i statens andel af de samlede offentlige udgifter i tidsrummet 1929 til 1938 skyldes ændrede refusionsregler, herunder ikke mindst oprettelsen af den fælleskommunale udligningsfond. I årene efter 1938 har ændringerne i refusionsprocenterne

gennemgående været beskedne (inden for invalideforsikringen og sundhedsvæsenet har der dog været en betydelig forhøjelse), og de forklarer kun omkring en fjerdedel af væksten i statens andel af de samlede udgifter.

Også på et andet punkt har udviklingen i årene før og efter 1938 været forskellig, idet forøgelsen af statsrefusionen i trediverne næsten udelukkende kom kommunerne til gode, mens de senere forskydninger overvejende har været til fordel for kasserne, navnlig invalide- og sygeforsikringen.

Ændringerne i refusionsreglerne har navnlig haft den betydning, at man ad den vej har kunnet øve indflydelse på skattebyrdens fordeling mellem befolkningsgrupperne og mellem de forskellige dele af landet, et forhold, som bl. a. kommer til udtryk i de i det følgende omtalte forskydninger i beskatningen. Herudover må også erindres de økonomiske virkninger på de forskellige typer af kommuner, som det ikke vil være muligt at komme ind på her.

DET OFFENTLIGES INDTÆGTER

7. Tabel B (efter artiklen) og tabel 5 giver en nærmere oversigt over sammensætningen af de offentlige indtægter i de tre finansår. Ved opstillingen af disse oversigter har man i hovedsagen måttet begrænse sig til en inddeling svarende til de institutionelt og administrativt bestemte kategorier, der foreligger i de offentlige regnskaber. Tabellerne belyser derfor i højere grad de rent tekniske fremgangsmåder, man har benyttet ved skatteopkrævningen, end forskydningerne i skattebyrden for de forskellige befolkningsgrupper[1]. I denne forbindelse bør også nævnes, at man kun i ringe grad har kunnet gå ind på de tilskud til forskellige formål, som i stigende grad bevilges på de forskellige indtægtslove, og hvis finansielle betydning det i mange tilfælde er vanskeligt at gøre op. Sådanne bevillinger forekommer i vid udstrækning på indkomst- og formueskattelovene, hvorefter der bl. a. ydes tilskud til personer over 65 år, forsikring, visse bank- og sparekassekonti, visse lønmodtagere, ejere af eenfamiliehuse, husdyrbesætninger og lagerbeholdninger, aktieselskabers henlæggelser og indtægt i udlandet o. s. v. Et omfattende kompleks af tilskudsordninger er endvidere etableret ved fastsættelsen af lave rentesatser på statens udlån. Også fra lovgivningen om forbrugsafgifter og ejendomsskatter kan hentes en del eksempler på sådanne tilskud.

8. I 1954–55 var det samlede *skatteprovenu*, incl. kontingenter m. v. til kasserne, godt otte gange større end i 1929–30; målt i procent af nationalproduktet steg skatteprovenuet fra ca. 13 til ca. 23.

[1] Jfr. herom undersøgelse af Bjørn Olsen og Kampmann i Socialt Tidsskrift 1948 og Niels Ussing sammesteds 1953.

Ved bedømmelsen af de ændringer i skatteprovenuets sammensætning, der er sket i disse år, er det hensigtsmæssigt først at betragte skatteudskrivningen i henholdsvis staten, kommunerne og kasserne.

For *statens* vedkommende er der en tydelig forskel i skattepolitikkens udformning i trediverne og i krigs- og efterkrigsårene. I løbet af trediverne skete der således en væsentlig reduktion i told- og forbrugsafgifternes andel af statens samlede skatteindtægter, mens på den anden side indkomstskattens – og herunder navnlig selskabsskattens – andel øgedes stærkt; endvidere skete i forbindelse med oprettelsen af den fælleskommunale udligningsfond en relativt stærk forøgelse af ejendomsskatterne.

I perioden fra 1938 til 1954 har forbrugsafgifternes andel af provenuet været praktisk taget konstant, hvorimod ejendomsskatternes betydning er reduceret væsentligt; indkomstskatternes andel har således fortsat sin vækst, men i sammenligning med trediverne har det i langt højere grad været person- og ikke selskabsskatterne, der har måttet fremskaffe det øgede provenu.

I den *kommunale beskatning* er udviklingen forløbet mere jævnt. Der har gennem hele perioden 29 til 54 været en tendens til omlægning fra ejendomsskatter til indkomstskatter, som efterhånden har reduceret ejendomsskattens andel af de kommunale skatter fra en trediedel til en fjerdedel. Ligesom for statens vedkommende er der, især i trediverne, tillige sket en forskydning fra personskatter til selskabsskatter.

Kasserne har i det store og hele bibeholdt den samme fordeling af deres indtægter i hele perioden; ca. 80 pct. hidrører fra kontingenter og ca. 20 pct. fra arbejdsgiverbidrag.

Mens der således i ikke ringe grad er sket omlægninger i beskatningens udformning i staten og kommunerne, er de forskydninger, der er sket i sammensætningen af *den samlede beskatning*, i det hele ret beskedne, jfr. tabel 5. Forbrugsafgifternes relative andel har været den samme – 39 pct. – i 1929 og 1954; indkomstskatternes andel er vokset fra 45 til 53 pct., mens ejendomsskatternes andel er reduceret fra 14 til 7 pct.

Når ændringerne i statens og kommunernes skattepolitik ikke har påvirket den samlede skattestruktur stærkere, end tilfældet har været, skyldes det i første række de bestående forskelle i sammensætningen af skatterne i staten, kommunerne og kasserne i forbindelse med den yderst forskellige stigning i deres »skattebehov«. Dette kommer klart frem, når man betragter ændringerne i personbeskatningen; i 1929 udgjorde statsindkomstskatten kun ca. 17 pct. af den samlede personbeskatning, og selv om den er forøget ulige meget kraftigere end de øvrige personskatter, så har virkningen navnlig været en ændring i personbeskatningens udformning og kun i mindre grad en vækst i dennes andel af den samlede beskatning.

Set i et noget videre perspektiv må stabiliteten i den samlede skatte-

Tabel 5. *Den samlede beskatning.*

	Provenu			Provenuets procentvise sammensætning			Stigning fra 29–30 til 54–55	
	29–30	38–39	54–55	29–30	38–39	54–55	29–30 = 1	i forhold til BFI[1])
	Mill. kr.			Procent			Indeks	
Personskatter:								
Indkomstskat til staten...	56	144	1.397	7	12	22	25.0	5.2
Indkomstskat til komm...	170	229	1.067	23	18	17	6.3	1.3
Formueskat.....	32	47	133	4	4	2	4.2	0.9
Afgift af arv og gave.....	13	20	42	2	2	1	3.2	0.7
Kontingenter til kasserne.	55	114	306	7	9	5	5.6	1.2
I alt..	326	554	2.945	43	45	47	9.0	1.9
Forbrugsafgifter:								
Afgifter af drikkevarer....	85	93	527	11	8	8	6.2	1.3
Motorafgifter.....	48	101	683	7	8	11	14.2	2.9
Tobaksafgifter.....	39	63	679	5	5	11	17.4	3.6
Andre afgifter.....	119	163	547	16	13	9	4.6	1.0
I alt..	291	420	2.436	39	34	39	8.4	1.7
Ejendomsskatter:								
Til staten.....	12	50	89	2	4	1	7.4	1.5
Til kommunerne.....	93	112	382	12	9	6	4.1	0.9
I alt..	105	162	471	14	13	7	4.5	0.9
Selskabsskatter:								
Til staten.....	12	60	345	2	5	5	28.8	6.0
Til kommunerne.....	5	14	44		1	1	8.8	1.8
I alt..	17	74	389	2	6	6	22.8	4.7
Arbejdsgiverbidrag til kasserne.....	15	23	76	2	2	1	5.1	1.1
Samlet beskatning..	754	1.233	6.317	100	100	100	8.4	1.7

[1]) Provenuets andel af bruttofaktorindkomsten i 29–30 = 1.

struktur imidlertid snarere ses som en følge af, at den politiske afvejning af de forskellige skatters fordele og ulemper ikke er undergået nogen betydelig ændring. I denne forbindelse er der ikke mindst grund til også at drage udformningen af den indirekte beskatning ind i billedet. Til belysning heraf er i tabel 6 givet en oversigt over forbrugsafgifternes sammensætning i de tre finansår; i denne oversigt har man for at give et mere

fuldstændigt billede af afgiftsstrukturen betragtet afgifter og told af de afgiftsbelagte varer under eet og derudover udskilt enkelte større grupper af toldindtægterne (kaffe og tekstilvarer); i 1954/55 er medregnet dollarpræmien på motorkøretøjer.

Tabel 6. *Told- og forbrugafgifter.*

Mill. kr.	29–30	38–39	54–55
Motorafgifter: Benzin og autogummi.	18	56	265
Vægtafgift	16	28	81
Omsætningsafg. og told	14	17	337
I alt	48	101	683
Øl, vin, spiritus og mineralvand	85	93	527
Tobak	39	63	679
Tekstiltold	29	30	51
Stempelafgift (excl. afgift af lotteri)	13	13	30
Lotteri (incl. stempelafgift)	7	8	12
Chokolade- og sukkervarer	10	16	152
Sukker	10	19	–
Forlystelser	7	11	41
Totalisatorspil	1	4	8
Papir m.v.	3	5	46
Kaffe og kaffesurrogat	4	30	28
Guld- og sølvvarer m.v.	–	–	7
Tændstikker og tændere	–	–	10
Gulvtæpper, grammofonplader m.v.	–	–	21
Radioer og grammofoner	–	–	10
Parfume	–	–	21
Tipning	–	–	16
Flødeis	–	–	7
Glødelamper	–	–	13
Radiolamper	–	1	4
Diverse toldindtægter	33	25	63
Diverse mindre afgifter	2	1	7
I alt	291	420	2.436

Det er her navnlig påfaldende at iagttage den meget store (og stigende) betydning, som nogle ganske få afgifter har for det samlede provenu. Betragtes de tre store afgiftsområder – drikkevarer, tobak og motorkørsel – under eet, vil det ses, at de i de tre finansår indbragte henholdsvis 59, 62 og 77 pct. af den samlede indtægt af forbrugsbeskatningen. Den samme tendens kommer også til udtryk deri, at 1954–55-provenuet af de siden 1929 indførte nye afgifter kun udgjorde ca. 7 pct. af det samlede provenu. Denne udformning af forbrugsbeskatningen, som har ubestridelige tekniske fordele, har gjort det vanskeligt at øge afgiftsprovenuet i takt med udgifterne, fordi der ved forhøjelser på disse relativt begrænsede områder

har været risiko for tilbagegang i de omsatte mængder, ligesom det har været vanskeligt at undgå politisk uønskede forskydninger i fordelingen af skattebyrden.

8. Vedrørende de *øvrige offentlige indtægter*, som i alle tre finansår har udgjort 3–4 pct. af de samlede indtægter, skal kun kort omtales forskydningerne i de såkaldte »formue- og erhvervsindtægter«, der her omfatter overskuddet i de offentlige virksomheder (værker, baner, post m. v.) samt renter og afdrag på statens udlån med fradrag af renterne på den offentlige gæld. Overskuddet i virksomhederne er fra 29–30 til 54–55 øget fra ca. 80 til ca. 210 mill. kr. Det må imidlertid her erindres, at overskuddet som nævnt er opgjort uden fradrag af renter og afskrivninger af den investerede kapital, og at også beregningen af pensionsbidragene er ufuldstændig. Det ville føre for vidt at gå ind i en nærmere vurdering af disse virksomheders økonomiske resultat her, og det skal derfor kun nævnes, at såvel staten som kommunernes transportvirksomheder har vist voksende underskud, mens postvæsenet og de kommunale værker har øget deres overskud.

Afdrag og renter på statens udlån er vokset fra knap 20 mill. kr. i 1929–30 til godt 150 mill. kr. i 1954–55. Restgælden på statens udlån m. v. er på samme tid gået op fra ca. 320 mill. kr. til ca. 3.900 mill. kr. Renteindtægterne af udlånene er stort set vokset i samme takt som restgælden, mens væksten i afdragene (der dog er underkastet ret tilfældige udsving fra år til år) har været noget mindre. Til belysning af det tilskudselement, der som nævnt hyppigt indgår i statens udlånsvirksomhed, kan anføres, at det gennemsnitlige afkast på udlånene i de tre finansår med tilnærmelse kan opgøres til 2,5–3 pct.

Endelig skal nævnes, at renterne af den offentlige gæld (med fradrag af diverse renteindtægter) er øget fra ca. 90 til ca. 310 mill. kr. i løbet af de 25 år. Kommunernes gæld og renteudgift er knap tredoblet; for statens vedkommende var gælden i 1954 godt seks gange større end i 1929, mens renteudgiften kun var firedoblet; denne difference skyldes overvejende, at statens reguleringskonto i nationalbanken kun bærer en ganske lav rente.

SAMLET OVERSIGT

9. For at give et samlet overblik over den »offentlige sektors« vækst og betydning er i tabel 7 vist, hvor stor en andel de vigtigste poster på de offentlige budgetter udgjorde af nationalproduktet i de tre omhandlede finansår.

Udover de forskellige forskydninger, der allerede har været omtalt foran er der i tilknytning til denne oversigt navnlig grund til at fremhæve

Tabel 7. *Samlet oversigt over den offentlige sektor.*

Procent af nationalproduktet	29–30	38–39	54–55
1. Driftsindtægter m.v.	13.5	17.0	23.4
2. Driftsudgifter	11.2	14.3	18.7
3. Opsparing og afskrivninger (1 ÷ 2)	2.3	2.7	4.7
4. Låneoptagelse (netto)	÷0.1	0.5	1.3
5. Investering (3+4)	2.2	3.2	6.0
hvoraf			
6. Offentlige investeringer	2.0	2.5	3.4
7. Udlån og tilskud til private investeringer	0.2	0.7	2.6

Tabel A. *De offentlige udgifter*[1]) *(endelig fordeling).*

Mill. kr.	Staten			Kommunerne			Kasserne			I alt		
	29–30	38–39	54–55	29–30	38–39	54–55	29–30	38–39	54–55	29–30	38–39	54–55
Aldersrente	35	77	478	25	34	187	–	–	–	60	111	665
Invaliderente m.v.	9	13	128	4	3	13	10	21	23	23	37	164
Sundhedsvæsen, sygeforsikring m.v.	21	48	301	29	38	131	31	50	166	81	136	598
Særforsorg	7	24	128	9	2	10	–	1	1	16	27	139
Børneforsorg	6	15	86	5	6	35	–	–	–	11	21	121
Arbejdsløshedsforsikring	6	44	121	5	13	24	12	47	100	23	104	245
Ulykkesforsikring	1	1	5	–	–	–	9	10	59	10	11	64
Andre sociale udgifter	4	36	87	43	66	122	–	–	–	47	102	209
I alt sociale udgifter	89	258	1.334	120	162	522	62	129	349	271	549	2.205
Undervisning, kult. form.	60	95	447	53	51	221	–	–	–	113	146	668
Forsvar og civilforsvar	50	66	947	–	2	–	–	–	–	50	68	947
Rets- og politivæsen	15	44	212	16	2	3	–	–	–	31	46	215
Kirke	3	4	25	15	19	59	–	–	–	18	23	84
Øvrige driftsudgifter (excl. vejvæsen)	71	111	527	42	57	280	–	–	–	113	168	807
Vejvæsen m.v.	36	71	235	44	65	197	–	–	–	80	136	432
Civile nyanlæg (excl. vejvæsen)	28	40	255	50	85	457	–	–	–	78	125	712
Udlån og tilskud til anlæg	21	65	785	–	–	–	–	–	–	21	65	785
Samlede udgifter	373	754	4.767	340	443	1.739	62	129	349	775	1.326	6.855

[1]) I 1954–55 fandtes endnu den sidste af efterkrigstidens tilskudsordninger, nemlig mærketilskuddet. Da dette tilskud allerede året efter i hovedsagen blev indarbejdet i børnetilskuddene har man her for enkelheds skyld også i 1954/55 medtaget beløbet (35 mill. kr.) blandt børnetilskuddene, der på sædvanlig måde er fradraget i indkomstskatten til staten.

Tabel B. *De offentlige indtægter.*

Mill. kr.	Staten			Kommunerne			Kasserne			I alt		
	29-30	38-39	54-55	29-30	38-39	54-55	29-30	38-39	54-55	29-30	38-39	54-55
Indkomstskat af personer .	56	144	1.397[1])	170	229	1.067	–	–	–	226	373	2.464
Formueskat af personer...	32	47	133	–	–	–	–	–	–	32	47	133
Afgift af arv og gave.....	13	20	42	–	–	–	–	–	–	13	20	42
Kontingenter.....	–	–	–	–	–	–	55	114	306	55	114	306
Told- og forbrugsafgifter..	285	411	2.414	6	9	22	–	–	–	291	420	2.436
Ejendomsskatter.....	12	50	89	93	112	382	–	–	–	105	162	471
Indkomstskat af selskaber.	12	60	345	5	14	44	–	–	–	17	74	389
Arbejdsgiverbidrag til social sikring.....	–	–	–	–	–	–	15	23	76	15	23	76
I alt skatter..	410	732	4.420	274	364	1.515	70	137	382	754	1.233	6.317
Formue- og erhvervsindt..	÷36	÷37	÷43	37	48	92	3	5	21	4	16	70
Diverse indtægter.....	22	34	91	5	6	15	–	–	–	27	40	106
I alt egne indtægter..	396	729	4.468	316	418	1.622	73	142	403	785	1.289	6.493
Generelle statstilskud.....	÷2	÷9	÷1	2	9	1	–	–	–	–	–	–
Samlede indtægter..	394	720	4.467	318	427	1.623	73	142	403	785	1.289	6.493

[1]) Se noten under tabel A.

den voksende betydning af den opsparing, der foregår over de offentlige budgetter og svarende hertil den kraftige vækst i de offentlige og offentligt finansierede investeringer. En mere indgående vurdering heraf forudsætter imidlertid kendskab til de samtidigt stedfundne forskydninger i opsparingen og investeringerne i den »private sektor«, og herom foreligger for nærværende kun yderst ufuldstændige oplysninger.

Det vil ses, at den offentlige opsparing i 1954/55 knap nok kunne dække udgifterne til investeringsformål, således at der har måttet optages lån. Dette gælder iøvrigt om de fleste af årene efter 1949. Tilstedeværelsen af dette lånebehov, som overvejende har vist sig på statsbudgettet, har som bekendt stillet pengepolitikken over for betydelige problemer, i særdeleshed efter bortfaldet af de udenlandske gave- og låneydelser.